

Eindverslag festival Terug naar het begin 19 & 20 mei 2017

Het festival *Terug naar het begin* speelt zich af op de mooiste locaties van het land: de middeleeuwse kerken in de gemeenten Appingedam, Delfzijl en Loppersum. Op vrijdag 19 en zaterdag 20 mei vond de negende editie plaats en namen we het publiek mee op ontdekkingsstocht. Met een eigen samengestelde programma reisden bezoekers de wieden van Noord-Groningen af. Bovendien konden ze rekenen op een gastvrij onthaal van de plaatselijke bewoners van de festivaldorpen, wat *Terug naar het begin* extra bijzonder maakt!

Met haar prachtige stem betoverde de Amsterdamse zangeres Pitou het publiek in de Mariakerk in Krewerd.

Inhoudsopgave

	Inleiding	3
1.	Festivalbeleving	6
2.	Festivalprogramma	10
3.	Festivalterrein	13
4.	Bezoekersstroom	16
5.	Aantallen	17
6.	Bezoekersprofiel	18
7.	Samenwerkingen	21
8.	Marketingcommunicatie	22
9.	Promotie Noord-Groningen	23
10.	Sponsors en subsidienten	24
11.	Financieel verslag	24
12.	Ambities	24
	 Bijlage:	
	Verslag Peter van der Heide in het Dagblad van het Noorden	28

Inleiding

“Mooi om dit deel van Groningen zo op de kaart te zetten!” lezen we in de enquête die we na het festival naar bezoekers stuurden. De gemoedelijke sfeer, de ongedwongenheid, de fraaie dorpjes en prachtig landelijke omgeving: het zijn dé ingrediënten van *Terug naar het begin* waar bezoekers niet over uitgepraat raken. Ook journalist/cultuurcriticus Peter van der Heide benadrukt de charme van het festival. Na zijn bezoek aan het optreden van de Zeeuw broeder Dieleman in het kerkje van Marsum schrijft hij: “(...) zijn mantra werkt kalmerend. Het past bij de onthaasting van een festival dat zich afspeelt in een gebied dat het niet gemakkelijk heeft. De geboren Zeeuwse mevrouw die nu in het zwaar door aardbevingen getroffen Huizinge woont zegt het: ‘Er zijn hier zoveel prachtige plekjes!’”. Het verslag van Van der Heide levert een mooi artikel op in het Dagblad van het Noorden, met de titel ‘Een monument van verstillig’:

"De kronkelige weggetjes, met welig tierend fluitenkruid omgeven, maken de tocht naar een volgende locatie al een belevenis op zich. (...) Het Groninger wierdenlandschap ontdekken, toerend langs kerkjes, en af en toe cultuur snuiven. Het is een gouden formule die gewaardeerd kan worden door veel meer mensen dan de tweeduizend die nu een kaart kochten."

Op zaterdag 20 mei stonden zo'n 60 acts op het programma, op meer dan 20 locaties: hiermee was het festival groter dan ooit, terwijl de intimiteit en aantrekkingskracht bewaard bleef. De zon scheen, het wierdenlandschap stond in bloei, de artiesten genoten van de sfeervolle Groninger kerken en de inwoners/vrijwilligers van de festivaldorpen zorgden voor enthousiast onthaal van de bezoekers. Het publiek genoot van een geweldige variatie. Van jazz van duo Reinier Baas en Ben van Gelder, wereldmuziek van Amsterdam Klezmer Band tot Groningse popliedjes van Swinder; en dan hebben we het nog niet eens over de theater-, literatuur- en poëzieprogramma's gehad. Bovendien breidden we het festival dit jaar uit met een speciale openingsdag in het centrum van Appingedam op vrijdag 19 mei, om te vieren dat het historisch centrum voor de vijfde keer op rij ons festivalhart is. Met De Proeftuin achter de Nicolaikerk als centrale ontmoetingsplek startten we met een feestelijk openluchtdiner, voor genodigden, vrijwilligers, festivalpubliek en andere betrokkenen én met een speciale toespraak van de burgemeester van Appingedam Anno Wietze Hiemstra. Na het etentje

begon het uitverkochte openingsconcert IMAGINE van zangeres Sabrina Starke in de Nicolaikerk.

Net als Van der Heide zijn we ervan overtuigd dat we met het festival een steeds breder publiek bij het festival kunnen betrekken. Onze troef? De jaarlijkse enquête: we hebben alle tips, ervaringen en beoordelingen van onze festivalbezoekers verzameld en doorgespit, om dit eindverslag te schrijven. De belangrijkste conclusie? Met de positieve reacties van het publiek en de grote betrokkenheid van de kerk- en dorpscommissies, vrijwilligers en lokale ondernemers gaan we de toekomst met vertrouwen tegemoet. Samen met hen bepalen we onze koers naar een meerdaags festival van vrijdag tot en met de zondag in 2018. In dit rapport schetsen we daarvoor de eerste contouren...

Groningen, 26 juni 2017

Stichting Terug naar het begin / Stichting Oude Groninger Kerken

Minke van der Velde

info@terugnaarhetbegin.nl / www.terugnaarhetbegin.nl

In de Stefanuskerk in Holwierde nodigde harpist Remy van Kesteren het publiek uit in zijn muzikale wereld.

1. Festivalbeleving

Terug naar het begin is een festival én ontdekkingsstocht in één: naast de optredens, speelt de omgeving een belangrijke rol in de festivalbeleving. Dat blijkt ook uit de reacties op de vraag "wat waardeert u aan het festival?", met antwoorden als: "Je komt op plekken waar je niet vaak komt", "de combinatie met het fietsen door het mooie Groninger landschap naar kerkjes in de omgeving maakt het zo bijzonder" en "op een relaxte manier door het Groninger land fietsen en de kerkjes bezoeken. Dit doen we in het buitenland wel maar in Nederland zelden". Door jaarlijks te enquêteren peilen we voortduren of het publiek nog tevreden is met de prijs-kwaliteit verhouding van de festivaltickets, vragen we of de locaties goed vindbaar zijn, polsen we de gastvrijheid bij de verschillende kerken, en vragen we om de horecavoorzieningen te beoordelen. Door goed te luisteren naar de bezoekers, is ons doel om de festivalbeleving steeds weer te verbeteren.

Zo besloten we naar aanleiding van enkele klachten over volle kerken vorig jaar, dit jaar bezoekers de mogelijkheid te geven tegen betaling plekken te reserveren. 42% van de respondenten geeft aan hier gebruik van te hebben gemaakt: 18% heeft 1 voorstelling gereserveerd, 12% heeft 2 voorstellingen gereserveerd en 12% van de bezoekers heeft meer dan 2 voorstellingen gereserveerd. De waardering voor deze extra service is verdeeld: 33% beoordeelt het reserveren met een 'goed' tot 'heel goed', terwijl 20% aangeeft de online reserveringen 'slecht' tot 'heel slecht' te vinden. Redenen die hiervoor worden gegeven zijn: "de vrijheid van het festival wordt zo ingeperkt", "neemt de charme weg" of "geeft ongelijkheid". Aan de andere kant wordt als positief punt aangegeven dat het reserveren "zekerheid" geeft. Voor volgend jaar moeten we goed overwegen of het voordeel van zekerheid, het vrije karakter van het festival niet te veel in de weg staat. In de enquête-antwoorden wordt ook aangekaart dat het van belang is het vrije karakter te koesteren met het oog op de fietsende bezoekers, die veel meer spontaan besluiten welke optredens ze willen bijwonen. Het is bovendien leuk om te merken dat het aantal festivalbezoekers die het programma met de fiets (in plaats van met de auto) volgen gestaagd groeit: zo volgde in 2015 25% van de bezoekers het programma met de fiets, in 2016 was dat 38% en dit jaar gaf 46% aan het programma met de fiets gevolgd te hebben. Bovendien wordt op de vraag "wat waardeert u aan het festival?" meerdere keren "het fietsen" als positief punt genoemd.

Ook zijn bezoekers te spreken over de ontvangst bij de festivallocaties: 90% beoordeelt de ontvangst met “goed” tot “heel goed”, toegelicht met opmerkingen als “vriendelijke mensen in Groningen” of “iedereen deed zijn best”. Wanneer we kijken naar de reacties die worden achtergelaten als het gaat om verbeterpunten van het festival, lezen we ook dat mensen het jammer vonden dat ze maar een klein deel van het programma hebben kunnen volgen, of geen tijd genoeg hadden om ook onderdelen van de randprogrammering mee te maken. Een uitbreiding naar de zondag zou de mogelijkheid geven om meer te zien. Met de enquête hebben we gepeild of er onder de festivalgangers behoefte is aan een dergelijke uitbreiding. 30% geeft aan open te staan voor een uitbreiding op de zondag, met toelichting als: “met name als je van ver komt wil je zoveel mogelijk bijwonen”, “erg fijn om naast de voorstellingen dan ook iets van de andere activiteiten mee te maken”, “geeft motief om langer te blijven”, “we hadden graag meer gezien”. 40% geeft aan hier geen belangstelling voor te hebben, met uitleggen als: “er was al zoveel” of “ik zit dan in mijn eigen kerk”. Op de vraag ‘wat vindt u van de prijs van de kaartjes?’ laat 85% weten dat ze het een “goede prijs” vinden; 13% vindt het aan de hoge kant.

“Voorstelling Moesje verdient een dikke pluim: een onverwacht cadeautje vond ik het”, schrijft een respondent. In de Synagoge van Appingedam brachten de jonge theatermakers van Theater De Steeg een rake voorstelling over de complexe relatie tussen moeders en dochters.

“Ik heb meegedaan met ‘Zingen in Zeerijp’. Een geweldige belevenis”. Met een Masterclass van dirigent Imre Ploeg werden amateurzangers een week van tevoren klaargestoomd voor drie optredens tijdens het festival. Imre’s werkwijze bleek in de smaak te vallen: “Ik ben onder de indruk van de manier waarop Imre al schuivend met mensen en middelen en rekening houdend met de mogelijkheden van die prachtige ruimte er in korte tijd een indrukwekkend geheel van heeft weten te maken. Als lid van een bijna 165 jaar oud koor kostte het me tijdens de repetitie nog enige moeite om - ook letterlijk - uit die traditie te stappen. Maar met ook nog eens de komst op de dag zelf van twee jonge mannelijk solisten werd het een prachtig geheel.” Ook Imre liet weten verwondert te zijn van de openheid waarmee de improvisatie werd omarmt bij de repetitie en een week later overtuigend en verrassend werd uitgedragen.

In slechts tien minuten waanden bezoekers zich in de kelder van de VVV/Groninger Zilverkamer in een droom met de theatrale installatie IK EN HONDERDDUIZEND van Lisa Corsten en Geartsje van der Zee. Maar wel een erg realistische droom... En misschien wel zelfs een beetje confronterend? Met telkens plek voor maximaal 4 personen, deed de bezoeker in hartje Appingedam een unieke ervaring op.

2. Festivalprogramma

“Uitstekende selectie van artiesten”, “de wisselwerking van muziek en kerkinterieur levert pareltjes op”, “de kleinschaligheid in combinatie met het uitgebreide programma is uniek”. Telkens zoekend naar een doorwrochte mix slagen we erin bezoekers de veelzijdigheid van de podiumkunsten te tonen op de mooiste locaties van Nederland. Elke editie weer merken we dat de sfeer van deze oude religieuze gebouwen intense aandacht oproept. Juist deze beleving wordt door bezoekers erg gewaardeerd. Zo lezen we in de enquête over “puurheid”, “kleinschaligheid” en “diepgang”.

Als rode draad voor de programmering namen we het thema ‘... en de ander’ als uitgangspunt: om ons iets te laten ontdekken over vreemde, lieve, herkenbare, boeiende anderen. En een beetje over onszelf. Zo bracht stand-up filosoof Laura van Dolron in de kerk van Bierum een voorstelling over de vraag: wie bedoelen we met ‘wij’? In de kerk van Eenum vertelde schrijver Robert Vuijsje wat het betekent om Nederlander te zijn. Remy van Kesteren nodigde je in Holwierde uit in zijn eigen muzikale wereld; terwijl de Amsterdam Klezmer Band in Leermens de wereld juist naar het publiek bracht met een veelvoud van muzikale genres. Lévi Weemoedt bezag het in Delfzijl -met uitzicht op de Eems- allemaal in zijn eigen cynische stijl: in zijn gedichten zie je de humor van ons menselijk geworstel met identiteit. Van theater, filosofie, poëzie, wereldmuziek, jazz tot singer-songwriters en van gevestigde namen tot nog jonge talenten uit de provincie. Juist de variatie en verrassing spreken het publiek aan: zij durven het aan met het festival uit hun ‘comfortzone’ te treden. Zo is het accent de afgelopen edities meer komen te liggen op het verkennen, ontdekken en het avontuur, dat we met het festival steeds overtuigender tentoonspreiden. Hierop inspelend verrijkten we het festival dit jaar met enkele speciale programma’s. Zoals ‘Zingen in Zeerijp’ waarbij amateurzangers en verschillende koren onder leiding van dirigent Imre Ploeg een indrukwekkend muzikaal stuk neerzetten met behulp van de prachtige akoestiek in de fraaie romanogotische kerk. In samenwerking met Platform GRAS (het architectuurcentrum van Groningen) introduceerden we de ‘Urban Tour’ van Bram Esser, waarmee bezoekers op ontdekkingsstocht gingen door Appingedam. In enkele wierdedorpen ontwikkelden het kunstcollectief De Dikke Dingen enkele ‘safari’s’, om bezoekers de ogen te openen voor verstopte pareltjes in de buurt. Dat deze ‘extra’s’ gewaardeerd worden blijkt uit reacties van respondenten als: “Zingen in Zeerijp vond ik heeeel mooi”, “Bram Esser vond ik

geweldig. Onderhoudend en inspirerende spreker en gids” en “de safari naar de boomgaard in Bierum, met kunst, was een fantastisch extraatje”.

De beoordelingen op de vraag “hoe waardeert u het programmaonderdeel dat u heeft bezocht?” vallen dan ook positief uit. Zo zie je dat het dagprogramma van de zaterdag hooggewaardeerd wordt: 53% geeft aan dit “heel goed” te vinden en 42% vindt het “goed”. Ook over het slotconcert is men positief: 54% vond Fuse “heel goed”, en 12% vond het “goed” (de rest geeft aan “geen mening” te hebben). Over het openingsconcert van Sabrina Starke is men kritischer. Hoewel 20% aangeeft het “heel goed” gevonden te hebben en 22% het concert beoordeelt met een “goed”, blijkt 12% minder tevreden te zijn, met opmerkingen als “te harde muziek” of “te veel galm”.

Optreden van Pitou in de Mariakerk in Krewerd

Foto boven: optreden van Town of Saints in de Pancratiuskerk in Godlinze.
Foto onder: kunstcollectief De Dikke Dingen zorgde voor enkele safari's en namen publiek mee naar verstopte pareltjes in de buurt. In Bierum ontdekten bezoekers De Luingahof: een boomgaard in bloei en een expositie die daarop inspeelt.

3. Festivalterrein

Terug naar het begin speelt zich af in de gemeenten Appingedam, Delfzijl en Loppersum. Dankzij de vele kerken in dit gebied konden we het aantal locaties uitbreiden. Programmeerden we in 2016 op 19 verschillende festivallocaties; waren dit jaar 25 locaties bij het festival te betrekken. Nieuwe deelnemers ten opzichte van 2016 zijn de kerken van Zeerijp, Spijk, Bierum en Delfzijl: in Delfzijl vond de voorstelling niet plaats in een kerk, maar in het kantoor van Groningen Seaports met uitzicht op de Eems.

Mede dankzij de grote belangstelling voor de historische kerkjes, voelen de bewoners zich trots op de dorpen waarin ze wonen. Inwoners startten nieuwe initiatieven en speelden op eigen manieren in op de komst van festivalbezoekers. Naast de optredens organiseerden de bewoners zelf een theetuin of festivalmarkt. Bovendien zijn de plaatselijke kerkbeheerders tijdens het festival vaak de locatiemanagers en dragen ze zorg voor verkoop van koffie en thee. Met programmaonderdelen als de safari's, huiskamerconcerten van Prins Claus Conservatorium en de Urban Tour door Appingedam proberen we bovendien festivalbezoekers te verleiden tussen de voorstellingen door op expeditie te gaan en/of kennis te maken met de mensen in de festivaldorpen.

Met De Proeftuin als centrale ontmoetingsplek is Appingedam het festivalhart van *Terug naar het begin*. We zorgden voor een muziekprogramma in de muziekkoepeel in De Proeftuin en verrassingsconcerten in de horecagelegenheden van Appingedam. Deze concertjes waren voor iedereen toegankelijk, zodat ook de mensen zonder festivalticket kennis konden maken met het festival. Het kunstenaarscollectief De Dikke Dingen zorgde voor de routing in de binnenstad, en voor de aankleding. Voor het maken van de aankleding startten we leuke nieuwe samenwerkingen: zo konden we terecht bij de werkplaats van Eemsdelta College Appingedam en kregen we hulp van de leerlingen. Werkplein Fivelingo zorgde voor picknicktafels in De Proeftuin, gemaakt van het hout dat in het productieproces als restmateriaal vrijkwam (Trash Cash) door mensen met afstand tot de arbeidsmarkt en/of -handicap.

Daarnaast maakten we ruimte voor lokale initiatieven. Zo zorgde Stichting Damster Klokkenspel tijdens *Terug naar het begin* voor rondleidingen in de gewelven van de Nicolaikerk en organiseerde Stichting Damsterveer boottochten. Deze betrokkenheid

moedigen we graag aan. Doordat het festival steeds meer in de samenleving is ingebed, heeft *Terug naar het begin* de ambitie om samen met lokale ondernemers en de dorps- en kerkcommissies de schoonheid en ondernemingszin van het gebied te tonen.

De achtertuin van de Nicolaïkerk toerden we om tot De Proeftuin. Gelegen aan het water is De Proeftuin kleinschalig en intiem. Midden in de historische binnenstad van Appingedam, is het de ideale plek om even tot rust te komen.

4. Bezoekersstroom

“Een festival bezoeken, betekent keuzes maken. Of je de tocht langs eeuwenoude wierdendorpjes nu maakt op de fiets of met de auto, het blijft een puzzel” schijft journalist Van Der Heide. Met de keuze uit ruim 60 voorstellingen, zag het blokkenschema er dit jaar anders uit dan andere jaren. Wanneer je als publiek bij een vol kerkje aan zou komen, waren de voorstellingen zo geprogrammeerd dat je nog de mogelijkheid had een voorstelling te bezoeken bij een dorpje in de buurt. Voor wie moeite had met kiezen uit de vele voorstellingen, maakten we bovendien speciale ROUTETIPS. Dat sommige bezoekers nog wel wat meer begeleiding hadden kunnen gebruiken, blijkt uit reacties als “Het is soms lastig een aaneensluitend programma te kiezen, zeker als je alles op de fiets wilt doen” Of “het was een hele toer om het programma uit te kiezen.” Komende editie willen we daarom nog meer aandacht besteden aan de publieksbegeleiding en het maken van thematische routes.

Festivalbezoekers op de fiets: “we hebben genoten van het veelzijdige programma en de prachtige kerkjes op mooie locaties die op fietsafstand van elkaar liggen in een prachtig zonnig Gronings landschap: op die ene forse bui na tussen Oosterwiltwerd en Loppersum. “

5. Aantallen

Om het festival te laten groeien, betrekken we jaarlijks meer locaties, voor meer optredens en meer publiek. In het overzicht hieronder (zie schema) laten we de groei per jaar zien. Voor 2017 zijn de verkochte tickets met betrekking tot reserveringen buiten beschouwing gelaten: hiervan zijn er in totaal 833 verkocht.

	2014	2015	2016	2017
AANTAL OPTREDENS & DEELNEMENDE KERKJES	34 optredens op 14 verschillende locaties	42 optredens op 16 verschillende locaties	52 optredens op 19 verschillende locaties	60 optredens op 25 verschillende locaties
AANTAL BEZOEKEN & VERKOCHTE KAARTEN	3.187 bezoeken, 1.178 tickets	4.538 bezoeken, 1635 tickets	4.510 bezoeken, 1.836 tickets	4894 bezoeken 2109 tickets
AANTAL VRIJWILLIGERS	20 vrijwilligers	40 vrijwilligers	60 vrijwilligers	80 vrijwilligers

6. Bezoekersprofiel

Terug naar het begin heeft een trouwe achterban: 45% van de bezoekers heeft het festival al drie keer of vaker bezocht. Een belangrijk deel van deze trouwe bezoekers is ontstaan uit de samenwerking met de Stichting Oude Groninger Kerken (SOGK), die jaarlijks haar donateurs met een korting uitnodigt voor het festival. Deze bezoekers zijn overwegend 60+, hoger opgeleid, ervaren cultuurconsumenten en woonachtig in Groningen of (Noord-) Drenthe. Maar: het ontdekken van bijzondere locaties, het beleven van unieke optredens, en het reizen door het landschap valt bij een steeds breder publiek in de smaak. Zo blijkt zo'n 30% van de bezoekers buiten Groningen te wonen, en zien we een lichte groei van het aantal jongere festivalbezoekers. Met de programmering en marketing willen we de komende jaren deze verschuiving doorzetten: *Terug naar het begin* wil een festival zijn dat ook interessant is voor een jonger publiek (30+, ouders met kinderen, beginnende cultuurconsumenten) en aantrekkelijk is voor een publiek buiten Groningen. Willen we deze ontwikkeling doorzetten, dan realiseren we ons goed dat we adequaat moeten inspelen op eigen gewoonten en sferen van de verschillende publieksgroepen, met de dertigers en zestigers als uitersten van elkaar: waar de één de behoefte heeft aan zitplekken, drinkt de ander liever een drankje aan de bar; waar de één de voorkeur geeft aan klassiek, staat de ander meer open voor experiment. Als we ieder op zijn of haar eigen manier benaderen, en gehoor geven aan verschillende behoeften, zijn we ervan overtuigd dat een steeds breder publiek zich thuis kan voelen op *Terug naar het begin*, en uitgedaagd kan worden nieuwe dingen uit te proberen. Klassiek publiek maakt kennis met popmuziek, terwijl poppubliek ook een keer kiest voor wereldmuziek, klassiek, poëzie of theater. *Terug naar het begin* kunnen we wat dat betreft benaderen als een (kleine) culturele vakantie: je doet dingen die je anders nooit doet, je maakt kennis met nieuwe mensen en je verkent plekken waar je nog nooit bent geweest.

Met de Urban Tour van Bram Esser ging je tijdens *Terug naar het begin* op ontdekkingsocht, op zoek naar de mysterieuze ondergrondse gangen in Appingedam. Bestaan ze, of niet?

7. Samenwerkingen

Naast de samenwerkingen met kerkbeheerders, dorpscommissies en vrijwilligers, investeren we jaarlijks ook in samenwerking met lokale ondernemers, culturele initiatieven en instellingen. Hieronder een overzicht:

- Winkeliers Appingedam- samen met hen organiseerden we verrassingsconcertjes in de karakteristieke cafeetjes van Appingedam tijdens *Terug naar het begin*;
- Prins Claus Conservatorium- studenten verzorgden intieme huiskamerconcerten in Losdorp, gecomponeerd voor de gastheer/gastvrouw des huizes;
- Theater De Steeg - voor de derde keer op rij maakten de jonge theatertalenten een speciale voorstelling voor *Terug naar het begin*, met dit jaar Moesje: hoe is het om in de schoenen van je moeder te staan?
- De Noorderlingen Vooropleiding Theater- speelde hun nieuwste voorstelling in de kerk van Wirdum;
- Noorderpoort College – studenten werden op de vrijdagochtend (19 mei) uitgenodigd bij de voorstelling Moesje van Theater De Steeg
- De Verhalen van Groningen- met hen zagen we mogelijkheden om op een nieuwe manier de geschiedenis van Appingedam te laten zien, middels de sterke verhalenkar en een voorstelling van Theo de Groot;
- Met Thessa Wolthuis van Toffe Koffie en Harrie de Vries van Hoogeland Catering organiseerden we De Proeftuin;
- Werkplein Fivelingo- zorgde voor TrasCash picknickbanken;
- Eemsdelta College Appingedam- stelde hun werkplaats beschikbaar en kregen we hulp van de leerlingen.
- Rondvaartboot Damsterveer- zorgde ervoor dat bezoekers ook een tochtje met de boot konden maken;
- De Noordelijke Kunsthof Appingedam- organiseerde een speciale expositie tijdens *Terug naar het begin*;
- De Groninger Zilverkamer – zorgde voor een speciale expositie tijdens *Terug naar het begin*;
- Stichting Damster Klokkenspel- zorgde voor speciale presentaties en rondleidingen in de gewelven van de Nicolaikerkerk;
- Hotel Spoorzicht Loppersum- stelde slaapplekken beschikbaar voor artiesten;

- Platform GRAS- stelde in samenwerking met Bram Esser een Urban Tour door Appingedam samen
- Mothers United – in het stationsgebouw van Delfzijl zorgde Mothers United, een team van gemotiveerde jonge moeders uit de Antilliaanse gemeenschap, voor heerlijk eten en een hoop gezelligheid.
- Schippers/bewoners Uitwierde- zorgde voor vaarroute tussen Uitwierde;
- Groningen Seaports- stelde kantoorgebouw beschikbaar voor een voorstelling;
- Parkdienst Eemdelta – zorgde voor fietsverhuur bij De Proeftuin.

8. Marketingcommunicatie

30% van de bezoekers laat weten dat het de eerste keer was dat zij het festival bezochten. Dit betekent dat we met deze negende editie een hele nieuwe groep hebben aangesproken, overgehaald naar het festival toe te komen en vervolgens aan ons hebben weten te binden. We spreken hier bewust van 'binden', omdat 96% laat weten het festival in de toekomst weer te willen bezoeken, met opmerkingen als: "Jammer dat ik in eerdere jaren niet al ben geweest!! Want het is fantastisch!" of "wat een verrassende optredens in een heel fijne sfeer". Op de vraag 'Hoe heeft u van het festival gehoord?' geeft 49% aan via de Stichting Oude Groninger Kerken op de hoogte gebracht te zijn; 45% antwoordt 'door eerdere ervaringen met het festival' en 25% heeft 'via familie/vrienden/collega's' aangevinkt. 25% wist het via de nieuwsbrief, 18% had het in de krant gelezen, 17% heeft de website geraadpleegd. Met jaarlijks complimenten over de bijzondere locaties, het landschap, de kleinschaligheid, de goede organisatie, de verrassing, de variatie en de kwaliteit, heeft *Terug naar het begin* zich ontwikkeld tot een sterk merk: een festival dat door de bezoekers hooggewaardeerd en door steeds meer mensen ontdekt wordt. Kijkend naar het bezoekersprofiel willen we de komende jaren de toegankelijkheid van het festival vergroten. Iedere publieksgroep verdient nog meer een eigen benadering dan dat we tot nu toe deden. Zo willen we de trouwe festivalbezoeker op een andere manier benaderen dan iemand die net zijn/ haar interesse heeft getoond. Ook zal een klassiek georiënteerde bezoeker andere interesses hebben dan iemand die juist een bijzonder theaterprogramma op het oog heeft. Bovendien zien we mogelijkheden de toegankelijkheid te vergroten door het aanbieden van gegidste routes, het verhuren van

fietsen, korting op de treintickets naar Appingedam en aantrekkelijke arrangementen, passend bij de behoeften van verschillende publieksgroepen.

9. Promotie Noord-Groningen

“Wat is het toch een prachtig stukje Nederland” lezen we in de enquête. Net zoals Oerol bij Terschelling hoort, Eurosonic bij de stad Groningen en Into The Great Wide Open bij Vlieland, willen we Noord-Groningen op de kaart zetten met het festival *Terug naar het begin*. Doordat *Terug naar het begin* een professioneel festivalprogramma koppelt aan het wierdelandschap in Noord-Groningen en haar middeleeuwse kerkjes, wordt de cultuur-historische en landschappelijke belevingswaarde van Noord-Groningen verhoogd. Daarnaast zorgt *Terug naar het begin* met landelijk bekende artiesten voor een landelijke uitstraling; ook de bezoekers komen van heinde en verre om het historische wierdenlandschap van Noord-Groningen te ontdekken. In de gebiedspromotie neemt de mond-tot-mondreclame een belangrijke rol in: 91% van de festivalbezoekers geeft naar aanleiding van het festival de regio aan te raden aan familie, vrienden, collega’s en kennissen.

In Uitwierde organiseerden de plaatselijke bewoners voor het festivalpubliek een speciale boottocht om van Marsum naar Uitwierde te varen, en vice versa.

10. Sponsors en subsidienten

“Een mooi, kwalitatief goed evenement dat verbindend werkt en van belang is voor de regio”, schrijft de Provincie Groningen; ook Kunstraad Groningen wijst op de hoge kwaliteit en de waardevolle aanvulling die het festival vormt op het aanbod van de regio. Het landelijk Fonds voor de Podiumkunsten stelde een tweejarige subsidie vast voor het festival. J.B. Scholtenfonds steunt *Terug naar het begin* tot en met 2018, met de opdracht daarna het zonder deze bijdrage het festival door te zetten. Ook SNS Fonds Eemsmond, Stichting Roode Burgerweeshuis, Gemeente Appingedam, Gemeente Delfzijl, Gemeente Loppersum, Stichting Promotionele Activiteiten Appingedam, Stichting StadsMarketing Delfzijl, Fonds 21, VSB en Gravin van Bylandt Stichting steunden dit jaar het festival. De relatie met Stichting Oude Groninger Kerken werd opnieuw bevestigd met een aanzienlijke bijdrage. Ook konden bezoekers dit jaar het festival een warm hart toedragen met een kleine donatie bij aanschaf van een festivalticket. Hier werd dankbaar gebruik van gemaakt, waarmee we met een paar honderd euro al een mooi begin hebben voor het realiseren van de volgende editie. Bovendien vroegen we dit jaar horecagelegenheden tegen een kleine bijdrage het festival te steunen, waarmee ze zichzelf in het programmaboekje en de website plaatsten.

11. Financieel verslag

Zie bijlage.

12. Ambities

Met een sterk programmeringsprofiel en een stevige inbedding in de omgeving, zien we mogelijkheden om van een jaarlijks eendaags festival in mei, uit te groeien naar een meerdaags festival van de vrijdagmiddag tot en met de zondag. Dit jaar maakten we hiermee al een begin met een kick-off van het festival op de vrijdag. Ook breidden we het aantal locaties uit, waardoor het festival nu voldoende volume heeft om uit te breiden naar de zondag. Bovendien vieren we in 2018 het tienjarig bestaan van *Terug naar het begin*:

een mooi moment om te onderzoeken of we de uitbreiding naar de zondag daadwerkelijk kunnen realiseren.

Begonnen we in 2008 met zeven oude Groninger kerken rond Loppersum en Middelstum; zijn we dit jaar met de negende editie (we sloegen één jaar over) en 25 locaties onder onze hoede, trots op de ontwikkeling die *Terug naar het begin* heeft doorgemaakt. Werd *Terug naar het begin* in haar beginjaren nogal eens weggezet als festival voor 'elitepubliek' of 'regionaal festival'; zagen we met de verhuizing in 2013 naar Appingedam mogelijkheden om dit te doorbreken. Bovendien lieten we voorafgaand aan dit verhuisjaar onderzoek doen door De Ondernemers B.V. naar het cultureel ondernemerschap: hoe kunnen we ervoor zorgen dat het aantal bezoekers toeneemt, waarmee we minder afhankelijk zijn van subsidies? Het onderzoeksbureau opende onze ogen om meer publiek én bezoekers van buiten Groningen aan te trekken: "het specifieke eeuwenoude cultuurlandschap heeft voor de bezoeker van verder weg nog meer waarde dan voor Groningers". Zo slaagden we er langzaam maar zeker in om bezoekers uit het hele land te trekken, en komt nu zo'n 30% van buitenaf. Altijd op onze hoede, met een kritische kijk en voortdurend zoekend naar verbeteringen, laten we het festival steeds ontwikkelen.

In haar bijna tienjarig bestaan is het festival niet alleen kwantitatief gegroeid, maar ook in publieksamenstelling: ten opzichte van de beginjaren zien we een lichte groei van het aantal jonge festivalbezoekers. Dat kon vanwege de aantrekkelijke programmering, maar ook door de marketing en communicatie. Om deze ontwikkeling door te zetten, merken we dat iedere publieksgroep, variërend van dertigers tot en met zestigers, nog meer een eigen benadering verdient dan dat we tot nu toe deden. Op dit moment bereiken we de jongere doelgroepen (dertigers en veertigers) nog te weinig. Hier willen we in de toekomst verandering in brengen. Niet alleen de programmering moet aantrekkelijk zijn voor een brede doelgroep, ook andere drempels moeten weggenomen worden. Zo lijken de ticketprijzen voor zestigplussers reëel, maar blijken voor dertigers toch aan de hoge kant. En nemen zestigers de fiets graag mee achterop de auto, vinden dertigers het fijn wanneer ze een fiets ter plekke kunnen huren. Deze verschillende behoeftes willen we beter inzichtelijk maken, zodat we komende edities hier adequater op in kunnen spelen. Dat onder het publiek ook behoefte is aan dergelijke publieksontwikkeling blijkt uit reacties als: "Publiek vond ik nu van een hoog grijs gehalte. Combinatie jong en ouder vind ik persoonlijk verrijkend" en "ik had meer jonge mensen verwacht".

Naast bovenstaande groeiambities, hebben we ook inhoudelijke aspiraties. Met de eeuwenoude kerkjes in het uitgestrekte wierdelandschap wil *Terug naar het begin* artiesten een zo mooi en interessant mogelijk podium bieden. Door de artiesten in de toekomst steeds meer te betrekken bij de inhoud van het festival en bij het kiezen van een geschikte locatie, kunnen we beter inspelen op de behoeften van de artiest. Met deze betrokkenheid, waarbij de artiest meer benaderd wordt als deelnemer, verwachten we een positieve uitwerking op de uniciteit van de performances. Bovendien biedt dergelijk contact ook de gelegenheid om bijzondere ontmoetingen te initiëren tussen artiest en publiek, zodat we nog meer verdieping in het programma-aanbod kunnen aanbrengen. Deze verdiepingsslag willen we ook nog op een andere manier realiseren, door het organiseren van speciale Terug-naar-het-begin-expedities. Niet alleen om het publiek wegwijs te maken in het brede aanbod en te verleiden tot andere keuzes; het is ook een efficiënte manier om de omgeving en de locaties op een inhoudelijk wijze meer bij het festival te betrekken. Door de excursies in te vullen als 'ontdekkingsreizen' maken bezoekers kennis met de leukste plekken van Appingedam en de omliggende festivaldorpen, waarbij we zorgen voor verrassende ontmoetingen of ongewone ingrepen. Als flexibele organisatie die haar ideale podium vindt middenin de samenleving, zien we het als onze taak vernieuwend en verfrissend te zijn. Dat betekent onder meer dat we de komende edities jonge, autonome en altemnerende stemmen aanmoedigen en een plek geven op het festival. Op deze manier krijgen inhoudelijke thema's een meer eigentijds geluid en kunnen deze scherper worden ingevuld.

Strijkersformatie Fuse sloot het festival zaterdagavond af in de Nicolaikerk in Appingedam.

Optreden folkduo Tangarine in de kerk van Tjamsweer.

Een monument van verstilling

Zo'n tweeduizend bezoekers kwamen zaterdag naar culturele festival *Terug naar het Begin* dat voor de negende keer neerstreek in tal van oude kerkjes in het noordoosten van de provincie Groningen.

PETER VAN DER HEIDE

Bij de toren van de middeleeuwse Jacobuskerk in Zierikzee staat een kale man met een brune moersikop op het lijf. Het niet alledaagse beeld past uitstekend bij de serme sloop die zaterdagmiddag binnen wordt opgeroepen door dertig zangers. Mannen en vrouwen, veelal van middelbare leeftijd, die een week eerder in twee uurjes instructies hebben gekregen van Imre Ploeg, lid van het Resonance Lab van de Drent Merlijn Twaalfhoven. De dirigent leidt de amateurs en een drietal meer ervaren zangers nu door een indrukwekkend stuk dat luster bestaat uit klanken. Die zwelven aan en sterven weer weg, de prachtige akoestiek in de fraaie romanogotische kerk doet de rest.

Het monument van verstilling roept op tot bezinning. Het is een poflig begin van een dag die bol staat van culturele verlokkingen. Het aanbod van het op vertoek van de stichting Oude Groninger Kerken georganiseerde festival is ditmaal groter dan ooit. Op 25 locaties (vooral kerkjes) in de gemeenten Appingedam, Loppersum en Delfzijl vinden zestig optredens plaats van muzikanten, theatermakers, een hoogleraar, een stand-up filosoof en schrijvers. Voor elk wat wils, van bekende (Wende Snijders, Remy van Kesteren, Tangarine) tot minder bekend. Een festival bezoeken, betekent kransen maken. Of je de tocht langs eeuwenoude wierdendorpjes nu maakt op de fiets of met de auto, het blijft een puzzel.

In de Jacobuskerk werd s.l.x. Imre Ploeg (midden) een optreden door een amateurkoor gegeven. FOTO: JAN ZIJMAN

Voor de Donatiuskerk in Leermans zitten enkele festivalgangers buiten in het zonnetje. Ze mogen er niet in, de belangstelling voor de Amsterdam Klezmer Band is groot en de kerk zit met 120 mensen vol. Ook dat hoort erbij. Geen nood, er is een herkansing want de meeste acts geven drie optredens van drie kwartier. En anders leek nog het terras van dorpsviss Aljn Heerd waarvoor een standbeeld van Lubbe van Leermans staat.

De kronkelige weggetjes, met welk tierend fluitenkruid omgeven, maken de tocht naar een volgende locatie al een belevenis op zich. Zo had Geert Lameth het vast ook in gedachten toen hij met Terug naar het Begin begon. Het Groninger wiedenlandschap ontdekken, toerend

Kleinschaligheid houdt het wel intiem en dat heeft beslist een charme

langs kerkjes en af en toe cultuur assisen. Het is een goeden formale die gewaardeerd kan worden door veel meer mensen dan de tweedezind die nu een kaart kochten. De kleinschaligheid houdt het wel intiem en dat heeft beslist een charme.

In Godinne vertelt Hans van der Borst van Town Of Saints hoe de zanger/gitarist zich ontworstelde aan zijn gereformeerde-erfgeniaakke jeugd. Er volgt een lied met een tekst

die hij voor zijn dominee schreef. In de Pancratiuskerk (met orgel van Aip Schnijger) komt de folk van de Groninger en zijn Finse, vlood spelende vriendin Heta Salkolahti prima uit de verf.

Voor het eerst is ook Delfzijl opgenomen in het programma. Het ligt hetzelfde niet ver van het festivalhart in Appingedam, maar het gebouw van Groninger Seaports is wel even overschakelen na al die landelijk gelegen kerkjes. Binnen biedt de zaal waarin Lévi Weermeedt voordraagt een wijds uitzicht op de Iems. De kwiek ogende 64-jarige schrijver/dichter weet het te waarderen. „Mooier wordt het niet.“ Weermeedt leest vernakelijk voor uit zijn tragikomische oeuvre en gaat eruit met enkele gedichten zoals alleen hij ze

schrijft. Uit de bundel *Met enige verdraging* (2014), *Secund*. „Mijn tweede vrouw is zo snel weggekopen, dat zij de eerste nog heeft ingehaald.“

Er is nog tijd voor een afsloeiend optreden. Op naar Marsum voor de Zeeuw Broeder Dieleman. In de sobere Mauritskerk uit de twaalfde eeuw heeft hij niet meer nodig dan zijn donkere stem, een gitaar en een banjo. De teksten verstaan is lastig omdat hij zijn streektiaal hanteert, maar zijn mantra werkt kalmerend. Het past bij de ontlasting van een festival dat zich afspeelt in een gebied dat het niet gemakkelijk heeft. De geboren Zeeuwse mevrouw die nu in het zwaar door aardbevingen getroffen Huzinge woont zegt het. „Er zijn hier zoveel prachtige plekjes!“